

Kas ir Latvijas bagātības?

Foto: Eduards Kraucs 1939. gada 20. aprīlī.
No Latveņģo koncerna Enerģētikas muzeja krājuma

Ķeguma HES – Latvijas Republikas brīvvalsts pirmā perioda tautsaimniecības simbols.

Vidzemes Augstskolas rektora vēstures doktora **Gata Krūmiņa** virsvadībā tapusi ilgi gaidītā grāmata “Latvijas tautsaimniecības vēsture”. Šādas grāmatas veidošana un rediģēšana pati par sevi ir milzīgs pašizaugsmes process, tādēļ E&P aicināja Gati Krūmiņu dalīties secinājumos un pārdomās, kuras iniciējis darbs pie apjomīgā Latvijas tautsaimniecības vēstures apskata.

Alternatīvie skatpunkti

Daudzi ekonomikas jautājumi, tāpat kā pašas vēstures aspekti, ir ļoti strīdīgi. “Latvijas tautsaimniecības vēsture” 12 autoriem tika piepulcināti vairāk nekā 20 eksperti, kuri sniedza savus komentārus par attiecīgo jomu vai nozari. Šādi veidojās iekšējā diskusija un tika novērsta iespēja parādīties vienam vienīgajam pareizajam viedoklim. Es speciāli grāmatas tapšanas procesā iesaistīju Raitu Karnīti, lai viņa, izlasot manus tekstus, uzraksta komentāru par padomju laiku – līdz ar to parādījās vēl viens skatpunkts.

Enerģētika un migrācija

Interesants aspekts ir enerģētikas nozarē realizētie un nerealizētie projekti. Piemēram, hidroelektrostaciju būvniecība – neatkarīgajā Latvijā tās bija nepieciešamas un trīsdesmitajos gados pastāvēja iecere valsts modernizācijas nolūkā būvēt vēl vienu HES pie Aizkraukles. Tā netika uzcelta, jo agrārās reformas realizācijas dēļ nepietika līdzekļu; drīz šo ieceri pārsvītvoja lieli ģeopolitiskie notikumi.

Kā zināms, padomju laikā Latvijā pret HES celtniecību radās milzīga sabiedrības pretestība, kas faktiski bija vērsta pret industrializācijas izraisīto

migrantu skaita pieaugumu. Tāpēc arī pastāvēja izteikts spiediens pret iespējamo Daugavpils hidroelektrostacijas un Kurzemes atomelektrostacijas celtniecību.

Skaidrs, ka no energobilances viedokļa to būvēšana būtu bijusi visai loģiska, jo Latvija PSRS laikā importēja milzīgus elektrības apjomus. Taču daudzi apzinājās, ka šādi tiktu radīts pamats vēl kāda pusmiljona migrantu iebraukšanai, kā rezultātā latvieši kā tauta varētu pazust.

Kas ir Latvijas bagātības

Viena no bagātībām, ko mēs nenovērtējam, ir Latvijas reljefs. Kāpēc mums ir tik attīstīts internets un ļoti kvalitatīvie mobilie pakalpojumi ir vieni no lētākajiem pasaulē? Latvijas bezkalnu reljefs digitālajā pasaulē dod milzīgas ilgtermiņa priekšrocības.

Viena no stiprajām pusēm, ko mēs ne tuvu neapzināmies, ir spēcīgā adaptēšanās spēja, kas visdažādākajās situācijās raksturīga Latvijas tautai. Piemēram, viena no tēmām, kas pavīdēja sarunās ar kolēģiem: cik neinteresanti būtu aprakstīt Zviedrijas monetāro vēsturi – kāda tur bijusi nauda un reformas pēdējo simt gadu laikā. Jā, bijušas kaut kādas devalvācijas un vēl dažas nianšes, taču krona kā bijusi, tā palikusi.

Savukārt Latvijā norisinājušies iespaidīgi satricinājumi, kas liek runāt par to, ko mēs pietiekami nenovērtējam – spēju savest savu monetāro sistēmu kārtībā. Pēc milzīgajām jukām, ko radīja cariskās Krievijas sabrukums, Pirmais pasaules karš un Latvijas Neatkarības karš, pāris gadu laikā mēs ar šo uzdevumu tikām galā tik veiksmīgi, ka mums bija stiprs sudraba lats un stabila monetārā sistēma. Uzreiz varēja attīstīties kreditēšana un līdz ar to – tautsaimniecība.

Patiesībā monetārās sistēmas izveidi Latvija tikpat veiksmīgi īstenoja arī deviņdesmitajos gados. Protams, var teikt, ka tā bija konfiscējoša reforma – kā mūsu grāmatā secina Inese Vaidere. Taču rezultāts acīmredzams: Latvija nekad pati nav nogremdējusi savu naudas sistēmu.

Neatkarīgās Latvijas tapšanas salīdzinājums ar Sīriju

Latviešiem ik pa laikam nācies iejusties ārkārtīgi atšķirīgās vidēs. Pašu Latvijas valsts veidošanās posmu 1918. gadā es salīdzinātu ar pašreizējo situāciju Sīrijā. Valstī atrodas ekstrēmisti, komunisti, kas ņem ķilniekus un saka, ka visus vāciešus vajag deportēt; cilvēki tiek šauti pa labi un pa kreisi; ja tev kaut kas pieder, tas tiek atņemts; saduras dažādu vietējo tautu – vāciešu, krievu, latviešu – intereses; tāpat situācijā iejaucas arī citas valstis – zemē nāk iekšā krievi, angļi, to pašu grasās darīt poļi. Tā ka to laiku ģeopolitisko turbulenci mēs visai droši varam salīdzināt ar patlaban Sīrijā un Irākā notiekošo.

Pēc šī briesmīgā haosa daudzviet pasaulē neticēja, ka Latvija divdesmitajos gados īsā laikā spēs savest

Foto: I. Brencis

Vidzemes Augstskolas rektors Gatis Krūmiņš foruma "Latvijas tautsaimniecība – pagātne, tagadne un nākotne" atklāšanā

kārtībā valsts iekārtu un tautsaimniecību. Kāpēc tas bija iespējams? Šī bija vēl viena atklāsmē, strādājot pie grāmatas. Es teiktu, ka to ļāva paveikt gan nacionālās, gan citu tautu elišu 20. gadsimta sākumā gūtā starptautiskā pieredze un labā izglītība. Šie faktori – pievienojot tiem arī darba tikumu – neatkarīgas Latvijas veidošanā nospēja izšķirīgu lomu. Lai kurš tas būtu no nacionālās elites pārstāvjiem – Ulmanis, Meierovics vai kāds no premjeriem, viņi visi bija vai nu mācījušies ārzemēs, vai tur strādājuši. Līdz ar to viņu starptautiskā pieredze un redzējums bija stingrāks un tālredzīgāks nekā mums deviņdesmitajos gados.

Atjaunojot valsts neatkarību, šis padomju dzelzs priekšskars, kas klājās pāri gan izglītības sistēmai, gan valodas zināšanu un daudzām citām jomām, bija cilvēkus noturējis savdabīgā "maisā". Tolaik valsts atjaunotājiem saprast, kas notiek Rietumos un kas ir Rietumu ekonomika, bija ārkārtīgi sarežģīti. Šajā gadījumā pat nav jārūnā par kaut kādiem konkrētiem neveiksmīgiem projektiem – neattīstījām VEF un RVR vai kādus privatizācijas projektus –, bet gan par vispārēju neizpratni attiecībā uz saimniekošanu Rietumu pasaulē. Faktiski tolaik pastāvēja viens liels mērķis – neatkarība, savukārt pārāk klusi izskanēja jautājums: "Bet kas pēc tam?"

Pretrunas starp politiku un ekonomiku

Ja mēs saliekam svaru kausos, kas svarīgāk, tad nacionālās vērtības, nacionālā identitāte tomēr augstāk vērtējamas. Tradicionāli tā ir, ka ekonomika paliek otrajā plānā.

Piemēram, svarīgākais lēmums, kas tika pieņemts Latvijas brīvvalsts laikā, bija agrārā reforma. Muižu saimniecības 20. un 30. gados tika sadalītas 22 hektāru lielos zemesgabalos. Politiski tas bija ārkārtīgi svarīgs lēmums: cīnījās par Latviju zeme bija apsolīta, tāpat svarīgi to bija piešķirt sarkanajiem strēlniekiem, kas daļēji bija boļševizējušies. No politiskā viedokļa tas bija ārkārtīgi pareizi. Tomēr, ja lūkojamies no ekonomikas skatpunkta, šis lēmums Latviju iespīlēja vidēju ieņēmumu un zemas produktivitātes slazdā. 22 ha zemes īpašnieks nevarēja atļauties nopirkt traktoru, viņam parasti bija divu zirgu saimniecība. Darba ražīgums ar šiem diviem zirgiem izrādījās tik zems, ka bija vajadzīgi vēl 40 līdz 50 tūkstoši, kā nu kurā gadā, poļu un lietuviešu laukstrādnieku. Rezultātā valstij nācās lauksaimniecību subsidēt, un 30. gados, neraugoties uz visiem Ulmaņa centieniem attīstīt lauksaimniecību, cilvēki sāka mukt uz pilsētām, kur bija vieglāki dzīves un darba apstākļi.

Produktivitāte padomju laikā

Lauksaimniecībā pieauga ražošanas kopapjomi, kamēr produktivitāte izrādījās ārkārtīgi zema. Izslaukums no govju gadā veidoja apmēram trīsarpus tūkstošus litru; tagad, neatkarības gados, izslaukums teju trīskāršots. Faktiski padomju sistēma nebija produktīvāki motivējoša. Piemēram, patērējot mazāk energoresursu konkrētā gadā, bija jāsaņemas, vai nākamgad netiks piešķirts mazāk resursu. Klejoja stāsti, kuros kolhoza priekšsēdētājs vai brigadieris saka: "Paņem to cisternu ar dīzeļdegvielu un izgāz ārā!", jo, ja tā nebūs iztērēta, nevedīs jaunu. Kaut kas neiedomājams! Vai arī šķūnī stāv neizkaisīti minerālmēsli: tā kā vajag saņemt jaunus fondus, vecie minerālmēsli tiek kaut kur nomalē izgāzti, lai nebūtu jāsaņem pārmetumi par neizdarību.

Produktivitāte laukos tagad

Pēdējā laika tendence lauku teritorijās, kur jārūnā par mežsaimniecības un lauksaimniecības nozarēm – ļoti straujais tehnikas progress. Salīdzinot, kā produktivitāte pieaugusi rūpniecības, pakalpojumu vai lauksaimniecības sektorā, jāsecina, ka visstraujākā izaugsmē fiksēta lauksaimniecībā, kas ir lielaudas tehnikas nopelnis. Piemēram, Lēdurgas pagastā, kur es dzīvoju, tiek būvēta robotizēta ferma 800 govīm, kurā paredzētas darbavietas trim cilvēkiem. Agrāk, padomju laikā, 100 govīm paredzētā fermā bija nodarbināti 20 cilvēki. Mežsaimniecībā faktiski vērojams tas pats. Lielais kombains *forvarders* iebrauc mežā un izdara gandrīz visu. Vienīgais jautājums: kāds tas mežs pēc tam izskatās no ainasas viedokļa, taču no ražošanas viedokļa mēs redzam ātrumu un efektivitāti. Agrāk darbam nepieciešams 20 vīrus aizvieto divi operatori, kuri sēž mašīnā pa 12 stundām. Līdz ar to laukiem

tradicionālajās nozarēs cilvēki vienkārši vairāk nav vajadzīgi.

Runājot par lauku nākotni, jāpasaka arī, ka tie nākotnē būs dzīvesvieta. Es augu pilsētā, un man tas bija sapnis – sagaidīt brīvdienas, lai tad brauktu uz laukiem. Tas man bija vienkārši organiski nepieciešams, tāpēc tagad nodrošinu iespēju saviem bērniem elpot svaigāku gaisu un pabūt dabiskā vidē. Šī, starp citu, ir vēl viena Latvijas priekšrocība, par kuru daudzi ārzemnieki saka: "Jūs to nenovērtējat. Ir daudz valstu pasaulē, kur tu nevari aizbraukt uz tādu dabas stūrīti, kur nav neviena cita un apkārt valda pilnīgs klusums." Dzīves kvalitātes aspektā svarīgi ne vien tas, cik tu nopelni un ko par to vari nopirkt, bet arī – kādā vidē tu dzīvo.

Negaidīti secinājumi

Pētot padomju ekonomikas modeli, uz kuru es koncentrējos jau pirms grāmatas tapšanas, mani tomēr pārsteidza, cik daudz no Latvijas teritorijā radītajiem ieņēmumiem mēs atdevām PSRS centrālajam katlam – budžetam un cik salīdzinoši maz mēs dabūjām atpakaļ. Plus tas, cik ārkārtīgi militarizēta bija Latvijas ekonomika un cik ļoti lielus izdevumus šeit prasīja armijas uzturēšana. Tas arī manī lauz iepriekš pastāvējušo stereotipu un uzturēto mītu par to, ka padomju laikā Latvijā ticis milzīgi daudz investēts. Salīdzinot naudas plūsmas – ieņēmumus un izdevumus – Latvijas PSR un PSRS budžetos Latvijas teritorijā, mūsu mīnuss – negatīvā bilance, rēķinot visus padomju gadus kopā, bija vairāk nekā 18%. Faktiski tā bija visa ražošanas radītā peļņa un vēl mazliet. Un šis fakts sniedz daudzas atbildes uz jautājumiem par sociālo sfēru. Rūpniecības uzslējās cita pēc citas un ražoja iespaidīgus apjomus, pie kuriem visiem būtu jāklūst stāvus bagātiem. Taču kopumā dzīvojamais fonds neattīstījās, ekonomikas struktūra neattīstījās, pakalpojumu līmenis bija ļoti zems, patēriņa preču pieejamības nebija.

Iemesls – visi ieņēmumi, kas normālā valstī tiktu ieguldīti visdažādākajās jomās, lai celtu dzīves kvalitāti, aizplūda uz PSRS centrālo budžetu. Tas, ka trijos gados, strādājot pie grāmatas, arhīvos izdevās atrast visus vajadzīgos dokumentus, arī radīja šo pārsteigumu.

Vai šobrīd mēs varētu dzīvot labāk nekā Somijā?

Rūpīga ekonomikas vēstures izpēte parādīja, ka 30. gadu beigās Latvijas vektors virzījās prom no agrārā modeļa – industriālās attīstības priekšnosacījumi jau bija skaidri izteikti. Neraugoties uz to, ka Ulmanis ar lauksaimniecības attīstīšanu kā prioritāti šo tendenci aizkavēja, kopumā par rūpniecības sagaidāmo vietu nākotnē liecināja tas, kāda veida produkcija parādījās, arī tas, kā enerģētikas jomā tika likts akcents uz Ķeguma spēkstaciju – ar tālāko ideju būvēt HES pie Aizkraukles. Šie fakti apgāz mītu par tā laika tautsaimniecības tīri agrāro raksturu. 30. gadu beigās Latvijai sāka pavērties straujas attīstības perspektīvas, un tiem, kas saka: "Šobrīd mēs varējām dzīvot daudz labāk nekā Somijā!", ir taisnība – ja vien vēsturē nebūtu iejaucies padomju periods.

Rīga 20. gadsimta sākumā

Šis diez vai ir pārsteigums – proti, kādā vidē mēs dzīvojam 20. gadsimta pašā sākumā. Par to diezgan daudz jau rakstīts un zināms. Līdz Pirmajam pasaules karam Latvijā valdīja pirmais industrializācijas bums. Faktiski mēs atradāmies tehnoloģiju attīstības epicentrā, no kurienes zinātnieki izklida pa visu pasauli. Tolaik daudziem pasaules gaišajiem prātiem atklājās kāda saistība ar Rīgu: vai tas būtu helikopteru konstruktors Sikorskis, vai raķešu būves speciālists Canders. Rīgā tika radīta fantastiska multikulturālā un multietniskā vide – šeit arī meklējamas saknes mūsu atvērtībai un atbildei uz jautājumu, kā mēs spējam izdzīvot cauri kariem un varas maiņām.

Demogrāfija

Viens no jautājumiem, ko mēs ļoti rūpīgi aplūkojam, protams, bija demogrāfija. Nekur citur nav bijušas tik dramatiskas izmaiņas iedzīvotāju skaitā – te ļoti strauji aug, piemēram, par pusmiljonu 20. gadsimta pirmajos 14 gados, te atkal strauji krītas – par miljonu nākamo trīs četru gadu laikā, te atkal līdz 1940. gadam pieaug līdz diviem miljoniem, tad samazinās līdz 1,6 miljoniem pēc holokausta, vāciešu izceļošanas, bēgļiem un izsūtīšanām, lai pēc tam padomju laikā pakāptos līdz 2,6 miljoniem. Visu laiku esam staigājuši te kalnā augšup, te lejup.

Domāju, ka pēc šā brīža kritiena mums jābūt gataviem nākamajam imigrācijas vilnim. Daudzi saka “nē”, taču es jau šobrīd saredzu noteiktus priekšvēstnešus. Piemēram, ķīniešu kopiena pie Cēsīm; no tās puses ir izrādīta interese par iespējām mācīties mūsu augstskolā. Tā ka mums atkal parādīsies diezgan daudzas multietniskas vides. Manuprāt, pietiekami daudzas lietas mēs vēl nenojaušam: teiksim, kāds migrācijas vilnis varētu rasties, mainoties ģeopolitiskajai situācijai.

Pārāk lielā valsts loma

Valstis pēdējā gadsimta laikā uzņēmušas ārkārtīgi daudzas funkcijas. Man nav vienkāršas atbildes, kā būtu pareizāk. Daudzi cilvēki saka, ka tagad ir daudz nodokļu, kādu 30. gados nebija, piemēram, ceļu nodoklis. Taču toreiz visus lauku jeb vietējās nozīmes ceļus uzlika par pienākumu apsaimniekot visām vietējām zemnieku saimniecībām. Laba lieluma vecsaimniecībai uz 80–100 hektāriem faktiski nācās uzturēt kilometru ceļu. Esmu rēķinājis, cik ceļa uzturēšana šodien izmaksātu. Principā nodokļa slogs ir vēl lielāks – jo, ja tu gribi to kilometru uzturēt labā kārtībā, būtu nepieciešams attiecīgs cilvēks uz gandrīz pilnu slodzi. Es teiktu, ka tagad valsts uzņēmusies ļoti daudz agrāk iedzīvotāju izpildītu funkciju.

Varbūt teikšu diezgan skandalozu lietu, taču uzskatu, ka mums agri vai vēlū būs jāatgriežas pie agrāk pastāvējušām vērtībām. Piemēram, tagad plaši tiek runāts par pensijām, kuras diez vai mana paaudze saņems. Jautājums: “Kas ir mūsu vērtības?” Domāju, ka mums nāksies samazināt nodokļus un vairāk sociālās

atbildības būs jāuzliek uz pašu iedzīvotāju pleciem. Un ko tas nozīmē? Piemēram, 30. gados vecuma pensijas saņēma ļoti ierobežots cilvēku skaits un tās bija ārkārtīgi minimālas. Principā, ja pensionāram nebija bērnu, viņam tika nodrošināta vieta nabagmājā un 5 – 10 latu mēnesī dažu elementāru lietu iegādei. Taču, ja pensionāram bija bērni, tad viņiem bija jāpalīdz vecākam.

Varbūt šeit meklējama atbilde uz jautājumu, kāpēc tolaik mātes dzemdēja biežāk. Jo, ja tev nebija bērnu un netika veidoti uzkrājumi, dzīvi nācās pabeigt nabagmājā. Pat tiesu praksē bija ieviests: ja bērni nerūpējās par saviem vecākiem, tad valsts pietiesāja no šiem bērniem līdzekļus par labu vecākiem. No tā izriet, ka bērnu un vecāku attiecības būtu jāveido nedaudz citādi, proti, kad bērni izauguši, viņi rūpējās par saviem vecākiem. Valsts tagad šajās attiecībās iespraukusies pa vidu un saka: “Atdodiet pusi naudas, ko jūs nopelnāt, un tad varbūt mēs jums maksāsim pensijas.” Sistēma ir visai neskaidra, un attiecībā uz to pastāv lieli riski. Taču mums pašiem individuāli vajag uzņemties lielāku sociālo atbildību un rūpēties par saviem tuvākajiem. Savukārt no tā cilvēka, kurš attiecīgajā brīdī ir jauns un pelna, valsts *nenoplēš* pusi ienākuma nodokļos. Un tā paliek attiecīgā cilvēka izvēle: vai viņš visu naudu iztērē, vai noteiktu summu atliek nebaltai dienai, vai palīdz vēl kādam.

Lai izprastu, cik problēma aktuāla, atliek tikai palūkoties, kā pēdējo 10 gadu laikā procentuāli pieaudzis mūsu sociālais budžets pret budžeta kopapjomu. Vienlaikus šobrīd demokrātiskā valstī nākt klajā ar šāda veida iniciatīvām praktiski nav iespējams – tā kā lielu balsojošā elektorāta daļu veido pensionāri un pensionēšanās vecumam tuvu esošie, ikviens, kas to ierosinātu, pārtaptu par *politisko līķi*.

Tautsaimniecības vēsture un papildinātā realitāte

Pagājušajā gadā nāca klajā pirmā grāmata, kurai es biju sastādītājs un zinātniskais redaktors – “Deviņu vīru spēks”, kas vēsta par 20. un 30. gadu Latvijas premjerministriem. Šeit mēs pirmo reizi Latvijā izmantojam tā dēvēto *digitālo platformu* – kaut vai tālab, ka drukātajā izdevumā nav iespējams iekļaut maksimālu materiālu klāstu.

Pirmā lieta – ja mēs interneta vidi savienojam ar papīra vidi, tad izdevumā iespējams iekļaut lielāku informācijas apjomu. Otrā lieta ir tā, ka daudziem jauniem cilvēkiem, kuri nemil daudz lasīt, savukārt patīk video. Grāmata “Deviņu vīru spēks” pirmoreiz Baltijā eksperimentālā kārtā tika veidota ar digitālām platformām. Visām deviņām nodaļām ir video, kur autori ierunājuši skaņu celiņus. Atliek ar planšeti vai viedtālruni noskenēt kādu no attēliem, un uzreiz ir pieejams attiecīgs 10 minūšu video. Līdzīgi veidota arī digitālā platforma “Latvijas tautsaimniecības vēsturei”. Noskenējot grāmatas vāku, uzreiz ir pieejams 5 stundu audiovizuālais materiāls no speciāli rīkotas konferences par mūsu tautsaimniecības nākotni. Vai arī, uzliekot elektronisko ierīci uz attiecīgas vietas grāmatas saturā rādītājā, uzreiz iespējams skatīties videomateriālu par attiecīgo sadaļu.

Ar Gati Krūmiņu sarunājās Agnis Buda